

JOHN DEWEY'İN NATÜRALİSTİK DİN ANLAYIŞI JOHN DEWEY'S NATURALISTIC CONCEPTION OF RELIGION

İLHAMİ ÇİTİR

Arş. Gör., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri

Res. Asst. Hitit University Divinity Faculty,
Philosophy and Religious Studies

ilhamicitir@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-6260-0862>

ABDULKADİR TANIŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri

Asst. Prof. Hitit University Divinity Faculty,
Philosophy and Religious Studies

abdulkadirtanis@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5564-7384>

MAKALE BİLGİSİ	ARTICLE INFORMATION
Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Received
25 Haziran 2019	25 June 2019
Kabul Tarihi	Accepted
9 Ekim 2019	9 October 2019
Yayın Tarihi	Published
30 Aralık 2019	30 December 2019
Yayın Sezonu	Pub Date Season
Aralık	December
Doi	
https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.581966	

ATIF/CITE AS

Çitir, İlhami, Tanış, Abdulkadir, "John Dewey'in Naturalistik Din Anlayışı - John Dewey's Naturalistic Conception of Religion", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Journal of Divinity Faculty of Hitit University* 36 (Aralık-December 2019):337-362

İNTİHAL/PLAGIARISM

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

<http://dergipark.gov.tr/hititilahiyat>

Copyright © Published by Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Journal of Divinity Faculty of Hitit University, Çorum, Turkey. All rights reserved.

John Dewey'in Natüralistik Din Anlayışı John Dewey's Naturalistic Conception of Religion

Abstract

One of the leading figures in pragmatism, John Dewey expresses his views on religion in his *A Common Faith*. From a naturalistic perspective, he builds his views about religion on the distinction which he has made between religion and religious. The religion refers to a particular body of beliefs or practices of a religion or the institutional structure formed around these beliefs and practices. In contrast, the religious means an attitude that can be adopted towards all human ideal ends in the life. Basically, his view is the rejection of historical religions, institutions or teachings that identify the religious with supernatural, and thus is to liberate the religious elements of experience from encumbrances such beliefs, dogmas which come from historical religions. Therefore, he argues that religious experience should be interpreted within the contingent conditions of the natural world without referring to the supernatural. In this study, Dewey's claims on religion will be analyzed critically. For this purpose, his views on religion will be presented descriptively in detail and then their value will be discussed. Firstly, we will claim that Dewey cannot be considered as a theist or realist when his views on religion and God are compared with traditional theist and realist approaches. Secondly, although his views cannot be considered in a realist or theist approach, we will argue that he also has not a purely anti-realist or atheist point of view, but rather he adopts a middle way.

Keywords: Philosophy of Religion, Pragmatism, Naturalistic Conception of Religion, Concept of God, John Dewey.

Summary

John Dewey, a prominent figure in pragmatism, makes important claims on religion and God in his *A Common Faith*. Dewey's views on the subject are based on the distinction between "religion" as a substantive noun and "religious" as an adjective which points to the quality of experience. According to the distinction, while religion refers to beliefs, practices and institutions, religious designates an attitude that can be adopted towards whole existence, objects and ideal ends. So it is possible to express religious as a modus of experience. Dewey's basic thesis is to leave aside any religion or institutional structure that base on supernatural and to evaluate the religious quality of experience within the contingent conditions of the natural world. According to him, when historical religions or institutions are rejected, the

value of religious experience will be understood more appropriately since it will liberate from encumbrances such beliefs, doctrines and dogmas which come from historical religions. He argues that the identification of religion with belief in supernatural will inevitably lead to a distinction between religious and secular. When religion is confined in a particular compartment, this leads to the division mind and energy of religious person. As a result, religious believer will not use his energy for social ends and ideals since he gives priority to supernatural.

Dewey links the religious quality of experience with its function and asserts that this function is a permanent and profound harmony of the self, both among its components and with the world. According to him, the permanent and profound harmony of the self, both among its components and with the world, is essentially an ideal because it requires the self to extend beyond itself and the real world. Therefore, it is possible to say that religious is basically ideal. In contrast to a constant and determined the realm of existence, the ideal means potentials or possibilities that do not exist in fact. The foundation for enhancing one's ideals is the imagination power which human beings have. Based on this, Dewey defines God as "the unity of all ideal ends arousing us to desire and actions." When we recall that the source of ideal ends is imagination, the idea of God will be the product of imagination.

This brings us to the most controversial point in Dewey's thought of religion or God. For his claim that the idea of God is a product of human imagination led to many his commentators to interpret his views in an atheistic or secular way. Firstly, it should be expressed obviously that he rejects traditional realist approaches for he does not accept the idea of God as a fixed or constant entity beyond the physical and social world, independent of human ends and ideals. Considering that traditional theistic view bases on such a realist approach, it can readily be said that Dewey will not adopt a theistic idea of God. Indeed, he repeatedly states that approaches that identify the religion with supernatural must be rejected. Secondly, as we have stated, many commentators who consider these claims interpret his views in a completely naturalistic or secular way, placing him in an anti-realist or atheistic position. However, it is possible to say that these comments fail for a few reasons. First, Dewey expresses that his goal is not merely to provide a purely naturalistic explanation of religious experience or to deny its importance for life. Second, if his goal is to provide a purely naturalistic explanation of religious experience, then why does he continue to employ religious concepts such as God or Divine? Third, he is well aware that his views may be misunderstood: "The

view I have advanced is sometimes treated as if the identification of the divine with ideal ends left the ideal wholly without roots in existence and without support from existence." And he emphasizes strongly that the identification of God with the possibilities within nature, rather than a realm of entity beyond nature, does not mean that God is an idea that exists only in human imagination. Given these reasons, although his views cannot be considered in a realist or theist approach, it can be argued that he also has not a purely anti-realist or atheist point of view, but rather he adopts a middle way.

Öz

Pragmatizmin önde gelen isimlerinden biri olan John Dewey, *Ortak Bir İman* adlı eserinde din hakkındaki görüşlerini detaylıca ifade etmiştir. Temel olarak natüralistik bir bakış açısından hareketle dini ele alan Dewey, konu hakkındaki görüşlerini din ve dinsel arasında öngördüğü ayrıma dayandırmaktadır. Burada din, bir dinin belirli inanç veya pratikler kümesini ya da bu inanç ve pratikler etrafında şekillenmiş olan kurumsal yapıyı dile getirmektedir. Buna karşın, dinsel, yaşamdaki bütün insani ideal amaçlara yönelik benimsenebilecek bir tutumu ifade etmektedir. Onun ileri sürdüğü görüşün özü, dinî olanı daha ziyade doğaüstüyle özdeş gören tarihsel din, kurum veya öğretilerin reddedilmesi, bu sayede tecrübedeki dinsel öğelerin, tarihsel dinlerin getirdiği inanç, dogma vb. öğelerin yükünden özgürlüğe kavuşturulmasıdır. Dolayısıyla, o, doğaüstüne başvurulmadan dinî tecrübenin doğal dünyanın olumsal koşulları içerisinde yorumlanması gerektiğini savunmaktadır. Bu çalışmada, Dewey'in din konusundaki iddiaları eleştirel bir bakışla analiz edilecektir. Bunun için öncelikle onun din konusundaki görüşleri betimsel olarak detaylı bir şekilde ortaya konulacak ve daha sonra bunların değeri tartışılacaktır. İlk olarak, din ve Tanrı konusundaki görüşleri geleneksel teist ve realist anlayışlarla karşılaştırıldığında Dewey'in bir teist veya realist olarak değerlendirilemeyeceği ifade edilecektir. İkinci olarak, görüşleri her ne kadar geleneksel realist veya teist anlayışlar bağlamında yorumlanmaya müsait olmasa da, onun tam anlamıyla anti-realist veya ateist bir bakış açısına sahip olmadığı daha ziyade orta yolcu bir noktada durduğu iddia edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Pragmatizm, Natüralistik Din Anlayışı, Tanrı Tasavvuru, John Dewey.

GİRİŞ

Pragmatizmin din anlayışı, genellikle söz konusu gelenek içinde önemli bir filozof olarak değerlendirilen William James'in (1842-1910) görüşleri (özellikle, onun *The Will to Believe* (İnanma İradesi)¹ makalesi) üzerinden ele alınmaktadır. Buna karşın, pragmatizm felsefesi içerisinde birçok farklı ismin ve bunların din konusunda önemli görüşlerinin olduğunu göz önüne aldığımızda, pragmatizmin din anlayışının sadece James'in görüşleriyle sınırlandırılmayacağı açıktır. Nitekim James ile birlikte pragmatizmin kurucu isimlerinden biri olarak görülen John Dewey (1859-1952), özellikle *A Common Faith* (Ortak Bir İman)² kitabında din konusunda son derece önemli görüşler ortaya koymuştur.

Tabi burada pragmatist geleneğe mensup olan filozofların din konusunda aynı görüşleri paylaşmadıklarının altını çizmek gerekir. Örneğin James, din anlayışını, psikolojik bir yöntem kullanarak bireyin yaşamış olduğu mistik/dinî tecrübelerin anlamı ve içeriği üzerinden inşa etmektedir.³ Bunun aksine Dewey, din anlayışını, sosyolojik/antropolojik bir yöntem kullanarak dinî tecrübenin sosyal boyutu ve anlamına dayandırmaktadır. Dolayısıyla James, dinin gerçekliğini bireyin yaşamış olduğu tecrübe üzerinden temellendirerek din anlayışında *bireysel* boyutu ön plana çıkarırken, Dewey, dinin gerçekliğini bireyler arası ilişkilere dayalı tecrübe üzerinden temellendirerek dinin *sosyal* boyutunu vurgulamaktadır.⁴

John Dewey, din anlayışını ortaya koyarken natüralistik bir metot benimsemekte ve bu metodun, doğaüstüne dayalı herhangi bir metafizik görüşe

¹ William James, "The Will to Believe", *Pragmatism and Other Writings*, ed. Giles Gunn (New York: Penguin Books, 2000), 198-218.

² John Dewey, *A Common Faith*, 2. Basım (New Haven: Yale University Press, 2013).

³ William James'in din konusundaki görüşleri için "The Will to Believe" makalesine ek olarak şu çalışmalarına bakılabilir: *Pragmatizm: Kimi Eski Düşünme Biçimleri İçin Yeni Bir İsim*, trc. Tahir Karakaş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015); *Dinsel Deneyimin Çeşitleri: İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, trc. İsmail Hakkı Yılmaz (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017). Konu hakkında Türkçe bir çalışma için bk. Abdulkadir Tanış, "İnanma İradesi: William James'in İmanın Pragmatik Savunusu Üzerine Bir Değerlendirme", *Dini Araştırmalar* 19/48 (2016): 179-202.

⁴ James ve Dewey'in yaklaşımlarındaki bu farklılığın önemli kaynaklarından biri James'in öncellerinin İngiliz empiristleri iken, Dewey'in felsefesinin bütün alanlarında Hegel'in büyük etkisinde olmasıdır. Dewey'in görüşlerinin Hegelci arka-planı çalışmamızın bağlamı dışında tutulmuş olmakla birlikte onun sosyal üzerindeki vurgusunun sadece dinin *sosyolojik bir fenomen* olarak incelenmesine değil, aksine varlık, bilgi ve değer doğasının anlaşılmasında sosyal *felsefi/ontolojik bir kategori* olarak değerlendirmesine dayandığını belirtmek önemlidir. Konu hakkında Dewey'in ayrıntılı görüşleri için bk. John Dewey, "The Inclusive Philosophic Idea", *The Later Works of John Dewey, Volume 3: 1927-1928, Essays*, ed. Jo Ann Bodyston (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1984), 41-54.

başvurmaksızın dinî tecrübeyi açıklamanın tek yolu olduğunu iddia etmektedir. O, tarihsel dinler ve onların ortaya çıkardığı kurumsal yapıların, dinî tecrübenin doğasını anlamının önünde bir engel olduğunu iddia ederek din ve dinsel kavramları arasında temel bir ayırım öngörmektedir. Bu ayırma göre, din, tarihsel dinler tarafından kurumsallaştırılmış inanç ve pratikleri ifade etmektedir. Bunun aksine dinsel ise, belirli bir içeriğe sahip olan inanç ve pratiklerden ziyade, yaşamdaki bütün insani amaç ve ideallere yönelik benimsebilecek bir tutumu ifade eden bir sıfat olarak kullanılmaktadır. Kısaca ifade edilecek olursa birincisi, inancın nesnesiyle/maddesiyle, ikincisi formuyla/tarzıyla ilgilenmektedir. Dolayısıyla Dewey, dinî tecrübeyi kabul etmekle birlikte, bu tecrübenin doğaüstüne başvurmaksızın doğal ve sosyal tecrübe alanlarının bütün boyutlarında içkin bir şekilde bulunduğunu ileri sürmektedir.

Bu çalışmada, pragmatist felsefenin önde gelen isimlerinden biri olan John Dewey'in natüralistik din anlayışı eleştirel bir bakışla ortaya konulacaktır. Birinci kısımda, onun bilim, ahlak, sanat, siyaset, eğitim, din hakkındaki görüşlerinin temelini oluşturan natüralist felsefe anlayışı genel hatlarıyla ele alınacaktır. İkinci kısımda, bu natüralist görüş temelinde şekillenen din anlayışının önemli noktaları büyük ölçüde onun *A Common Faith* adlı eserinden yola çıkılarak işlenecektir. Üçüncü ve son kısımda ise, onun önerdiği alternatif yaklaşımın gücü ve değeri özellikle iki problem bağlamında tartışılacaktır. İlk olarak, onun teistik gelenekle karşılaştırıldığında nasıl bir din anlayışı savunduğu müzakere edilecek ve onun görüşünün önemli ölçüde teistik anlayıştan bir kopuşu ifade ettiği iddia edilecektir. İkinci olarak, onun görüşünün ne tür bir metafizik öngördüğü irdelenecek ve her ne kadar klasik bir realist olarak nitelendirilmesi zor olsa bile onun tam anlamıyla anti-realist bir görüşe sahip olmadığı daha ziyade orta yolcu bir pozisyon benimsediği ileri sürülecektir. Bunun yanında, diğer bazı eleştiriler de müzakere edilecektir.

1. DEWEY'İN NATÜRALİSTİK FELSEFESİ

Dewey metafizik, epistemoloji, ahlak, siyaset, din ve sanat gibi felsefenin en temel alanlarının yeniden inşa (*reconstruction*) edilmesinin zorunlu olduğunu iddia eder. Çünkü modern dönemde bilimsel gelişmelerin ortaya çıkardığı doğa anlayışıyla Batı dünyasının entelektüel ve ahlaki mirası arasında bir bölünme/çatallaşma (*bifurcation*) meydana gelmiş; bu durum felsefenin çözmesi gereken en temel problemin içeriğini belirlemiştir.⁵ Bu problem;

⁵ Dewey'in bu yeniden inşanın bilimsel ve tarihsel gerekçeleri ve kendisinin önerileri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. John Dewey, *The Middle Works of Dewey, Volume 12: 1920, Essays, Reconstruction in Philosophy*, ed. Jo Ann Bodyston (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1981).

insanın amaç, ideal ve değerlere dair inançlarıyla içinde yaşadığı dünyanın doğasına dair bilgisi arasındaki bölünmenin aşılması, onlar arasındaki birlik (*unity*), süreklilik (*continuity*) ve ahengin (*harmony*) nasıl sağlanacağıdır.⁶ Bu önemli nokta, aynı zamanda felsefenin başlıca alanlarındaki temel problemlerin de kaynağını teşkil etmiştir. Nitekim bu problem metafizikte ideal ve real, ruh ve beden, epistemolojide özne ve nesne, metot ve konu, ahlakta amaç ve araç, değer ve olgu, siyasette birey ve toplum, iyi ve hak, sanatta biçim ve içerik, form ve madde, din felsefesinde ise Tanrı ile doğa ve insan arasındaki bir bölünme şeklinde tezahür etmiştir.

Dewey, bu problemlerin çözümüne yönelik modern felsefedeki geleneksel yaklaşımları eleştirerek onlara karşı alternatif bir yaklaşım önerir. Ona göre söz konusu problemler bir ve aynı sürecin farklı unsurları arasındaki organik ve diyalektik etkileşimin (*transaction*) sürekliliğinde ortaya çıkan olumsal ve geçici bir bölünmeye işaret eder. Geleneksel görüşler bu problemleri çözmek yerine daha akut hale getirmişlerdir. Çünkü onlar analitik bir yaklaşımla insan ve doğayı birbirinden keskin bir şekilde tecrit (*isolation*) etmişler, onların her birine ilişkilerden yalıtılmış bir şekilde kendi kendine yeterli ontolojik bir öz atfetmişlerdir. Daha sonra düalist bir yaklaşımla onlar arasındaki karşıtlığı olumsal, geçici ve içsel bir karşıtlık yerine zorunlu/ontolojik, değişmez ve dışsal bir karşıtlığa dönüştürmüşlerdir. Sonuç olarak ise ontolojik olarak farklı olan iki taraf arasındaki ilişki problemini taraflardan birini sadece görünüş, fenomen, izlenim ya da başka bir aşağılayıcı sıfatla nitelendirerek çözmeye çalışmışlardır.⁷ Nitekim bir taraf doğaya kendinde tam bir gerçeklik atfedip insan ve onun değer tecrübesini sadece bireysel zihnin sübjektif içeriklerine indirgemiş ya da daha ileri giderek onları doğaya dışarıdan dayatılan harici ve arızı şeyler olarak yorumlamıştır.⁸ Diğer taraf ise değerlere doğadan bağımsız objektif bir gerçeklik alanı tahsis ederek onları doğayla ilişkilendiren bütün yaklaşımları onların soyluluğu ve değerinde bir aşınmaya sebep olmakla itham etmiştir.⁹ Dewey her iki yaklaşımın da değerlerin doğal

⁶ John Dewey, *The Later Works of John Dewey, Volume 1: 1925, Experience and Nature*, ed. Jo Ann Bodyston (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1981), 4; Dewey bu problemin modern felsefeye özgü olduğunda ısrar eder. Ona göre örneğin metafiziği ve fiziği arasında bir süreklilik olan Yunan felsefesinde böyle bir problem yoktur.

⁷ John Dewey, *Experience and Nature*, 17; Dewey mutlak bir düalizmi varsayan bütün yaklaşımların kaçınılmaz bir şekilde monizmle ve hatta solipsizmle sonuçlanacağını iddia eder.

⁸ Burada bu yaklaşımın da natüralizmin bir türü olduğuna işaret etmek Dewey'in natüralist yaklaşımının ayırt edici özelliğini görmek açısından oldukça önemlidir.

⁹ John Dewey, *Experience and Nature*, 10.

dünyayla ilişkisini açıklamak yerine bölünmeyi daha mutlak hale getirdiklerini iddia etmiştir.

Dewey bu yaklaşımlara alternatif olarak felsefesinin bütününde natüralistik yaklaşımın bir türünü benimser ve felsefenin alt dalları hakkındaki görüşlerinin temelini oluşturan *Experience and Nature* (Tecrübe ve Doğa) adlı eserinde bu yaklaşımı “*empirik natüralizm*”, “*natüralistik empirizm*” veya “*natüralistik hümanizm*” olarak adlandırır.¹⁰ Ona göre bu yaklaşım hem insan ve doğanın bir ve aynı sürecin organik parçaları olduğunu hem de her bir parçanın özgün ve başka bir şeyle ikame edilemez meşru yerinin olduğunu gösterebilecek tek yaklaşımdır. Başka bir deyişle bu yaklaşım ne parçalardan birini diğeriyle özdeşleştirme ne de birini diğeriinden mutlak şekilde tecrit etmeye başvurmaksızın her ikisinin kendi özdeşliklerini muhafaza ettikleri ilişkisel bir sürekliliği gösterebilecek tek yaklaşımdır.¹¹

Bu noktada Dewey’in natüralizm ve empirizm kavramlarını birbirine sıfat olacak şekilde kullanması onun düşüncesi ve amacı hakkında oldukça açıklayıcıdır. Olumsuz bir şekilde ifade edersek empirik natüralizm doğayı insani amaçlar ve ideallere yabancı ve onlarla ilişkisi olmayan mekanistik ve materyalistik bir yapı olarak yorumlayan yaklaşımın indirgemeci olduğuna işaret eder. Dewey’e göre doğanın bir parçası olarak insan ve onun tecrübeleri sadece doğanın *içinde* gerçekleşmekle kalmaz, onlar aynı zamanda *doğanın* da tecrübeleridir. Dolayısıyla “dolaysız bir şekilde amaç, doğanın kendisini bütün kapsamıyla tanımlamakta meşru ve zorunlu bir düşüncedir. Çünkü insan doğayla süreklilik içindedir.”¹² Bu açıdan Dewey’e göre bilimsel tecrübe kadar sanatsal, dinsel ve ahlaki tecrübeler de içinde yaşadığımız dünyanın doğasının anlaşılmasında özsel unsurlardır.¹³

Natüralistik empirizm ise, insan ve onun değerlerinin kaynağını içinde yaşanılan doğal dünyadan tecrit edilmiş bir gerçeklik alanıyla açıklayan

¹⁰ John Dewey, *Experience and Nature*, 10. Dewey, başka bir bağlamda ise “*kültürel natüralizm*” deyimini kullanır. Bk. John Dewey, *The Later Works of John Dewey, Volume 12: 1938, Logic: The Theory of Inquiry*, ed. Jo Ann Bodyston (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1986), 28.

¹¹ John Dewey, *Logic: The Theory of Inquiry*, 30.

¹² John Dewey, *The Later Works of John Dewey, Volume 4: 1929, The Quest of Certainty*, ed. Jo Ann Bodyston (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1984), 196.

¹³ Santayana doğanın doğasını anlamakta insani ideal ve amaçları işin içine kattığı için Dewey’i gönülsüz bir natüralist olarak nitelendirmiştir. Santayana’nın görüşleri ve Dewey’in ona cevabı için bk. George Santayana, “Dewey’s Naturalistic Metaphysics”, *The Philosophy of John Dewey*, ed. Paul Schilpp, New York: Tudor Publishing Company, 1951, 252-253; John Dewey, “Half-Hearted Naturalism”, *The Later Works of John Dewey, Volume 3: 1927-1928, Essays*, ed. Jo Ann Bodyston (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1986), 73-81.

görüşlere karşı çıkar. Bunun yerine o, insanın ahlaki, dinsel ve sanatsal birtakım değer ve ideallere sahip olmasının onun içinde yaşadığı dünyanın doğası ve varoluşsal nitelikleriyle zorunlu bir ilişkisi olduğunu varsayar. Dewey'e göre dünyanın en temel niteliği onda müphem/değişim ve muhkem/düzenin içiçe geçmiş bir şekilde bulunmasıdır.¹⁴ Dünyanın bu niteliği insanın bilişsel tecrübesini mümkün kıldığı gibi değer tecrübelerini de mümkün kılmaktadır. Değişim ve düzenden sadece birinin var olduğu bir dünyada insan tecrübesinin birikimsel bir sürekliliğinden bahsedilemeyeceği için insan ne doğaya dair bir bilinç ne de kendisine dair bir öz bilinç elde edecektir.

Dewey'in kısaca bahsettiğimiz bu düşünceleri dikkate alınacak olursa onun tecrübe kavramına geleneksel kullanımdan farklı bir anlam verdiği görülecektir. Ona göre tecrübe insanın doğal ve sosyal çevresiyle kurmuş olduğu bütün etkileşim tarzlarını/yollarını/metotlarını ifade eden genel bir kavramdır. İnsan doğal ve sosyal çevresinde bir eylemde bulunur ve bu eyleminin sonucu olarak onlar tarafından bir şeye maruz kalır. Tecrübe bu yapma ve maruz kalma arasındaki ilişkinin holistik, diyalektik, etkileşimsel, organik ve birikimsel sürekliliğinden oluşur. Dewey'in felsefenin alt dallarında benimsemiş olduğu natüralist yaklaşım onların her birini bu yapma ve maruz kalma arasındaki ilişki tarzlarından biri olarak yorumlamasına dayanır.¹⁵ Dolayısıyla geleneksel yaklaşımlara karşı eleştirisi ise ilişkinin sürekliliğinde ortaya çıkan bozulmanın sebebini teşhis ve tedavi etmek için yapılması meşru olan zihinsel ve işlevsel ayrımları mutlak ve ontolojik ayrımlara dönüştürerek problemi içinden çıkılmaz hale getirmiş oldukları iddiasına dayanır.

Sonuç olarak Dewey natüralistik yaklaşımla bir taraftan insanın amaç ve ideallerine dair tecrübelerini gerekçelendirmek için doğal dünyaya aşkın olan bir gerçeklik dünyası olduğunu varsayan yaklaşımlara karşı değerlerin doğaya içkin bir temelini olduğunu göstermeye çalışır. Diğer taraftan doğaya insandan bağımsız bir öz atfeden yaklaşımlara karşı insani amaç ve idealerin doğanın özsel ve indirgenemez bir parçası olduğunu göstermeye çalışır. Onun bütün felsefesi, insan ve doğa arasındaki bütün etkileşim tarzlarını ifade eden bir kavram olarak tecrübenin insan eylemlerinin doğallaştırılmış, doğanın ise insanileştirilmiş bir açıklamasını yapmak için tek metot olduğunu göstermeye yönelik bir çaba olarak görülebilir.

¹⁴ John Dewey, *Experience and Nature*, 47.

¹⁵ Dewey'in natüralizminin epistemoloji, ahlak, sanat ve din alanındaki tezahürleri hakkında kısa bir değerlendirme için bk. Richard M. Gale, "The Naturalism of John Dewey", *The Cambridge Companion to Dewey*, ed. Molly Cochran (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 68-76.

2. DEWEY'İN DİN KONUSUNDAKİ İDDİALARI

John Dewey *A Common Faith*'in girişinde, din konusunda insanlığın birbirine karşı iki kampa bölündüğünü belirtmektedir. Bu kamplardan birincisi, teistlerden deistlere kadar çeşitli açılardan farklı dogmalara sahip inanç gruplarını ifade eder. Bu grubu oluşturanların uzlaştığı temel nokta, doğaüstü bir varlığın ve doğanın ötesinde bir ölümsüzlüğün zorunlu var olduğuna dair inançtır. İkinci kamp ise, bilim ve insanlığın ilerlemesiyle birlikte doğaüstünün ve bütün dinlerin itibarını yitirdiğini iddia eder. Bu görüşün aşırı versiyonları, doğaüstünün saf dışı edilmesiyle birlikte sadece tarihsel dinlerin değil, onlarla birlikte dinsel bir doğaya sahip olan her şeyin de değerini yitirdiğini ifade eder. Dewey, aralarındaki bütün karşıtlıklara rağmen bu iki görüşün ortak bir öncüle dayandığını iddia eder. Buna göre, her iki görüş de din olgusunu doğaüstüyle özdeşleştirmiştir. Dewey, bu özdeşleştirmenin temeli ve sonuçlarını ele alarak doğaüstünden yalıtılmış olan tecrübenin dinsel boyutuna dair farklı bir düşünce ortaya koyacağını söyler. O, bu görüşün tecrübedeki dinsel boyutu reddetmek ya da değersizleştirmek yerine, onu doğaüstüyle özdeşleştiren anlayışların yüklerinden kurtararak özgürleştirileceğini ileri sürer.¹⁶

Dewey'in görüşünün temeli, tözsel bir isim olarak "din" (*religion*) ile tecrübenin niteliğine işaret eden bir sıfat olarak "dinsel" (*religious*) kavramları arasındaki ayrıma dayanır. Dewey, dinlerin inanç, ibadet ve ahlak esasları hakkındaki farklar gözetildiğinde, herkesin üzerinde uzlaşabileceği bir din tanımının mümkün olmadığını iddia eder. Örneğin, dinlerdeki Tanrı inancı, Budizm'in nihai ve kişisel olmayan ilkesinden Greklerin hareket etmeyen hareket ettiricisine, Hıristiyanların kişisel ve sevgi Tanrı'sından, deizmin mükemmel yasa koyucusuna kadar büyük ölçüde çeşitlilik gösterir. Bu inançlar arasındaki fark ortadan kaldırıldığında, görünmeyen güçlere referans dışında ortada bir şey kalmaz.¹⁷ Aynı durum, ibadetler ve ahlaki motivasyonlar için de söz konusudur. Bu durumda, herkesin üzerinde anlaşabileceği bir din tanımının olmadığını daha ziyade bir dinler çokluğunun olduğunu ifade etmek gerekir.¹⁸

Dinlerin bu çokluğu ve farklılığı karşısında belirli bir dini önermediğini söyleyen Dewey, aksine dinsel olarak adlandırılan unsurlar ve bakış açılarının özgürleştirilmesi gerektiğini özellikle vurgulamaktadır. Çünkü tarihten gelen belirli inançlar ve kurumsal pratikler tecrübedeki dinsel unsurları özgürleştirmek yerine onların kendilerini ifade etmelerinin önündeki birer engeldir. Nitekim çağdaş yaşamda dinin belirleyici bir faktör olma özelliğini

¹⁶ Dewey, *A Common Faith*, 1-2.

¹⁷ Dewey, *A Common Faith*, 3-4.

¹⁸ Dewey, *A Common Faith*, 4-5.

büyük ölçüde kaybetmesinin sebeplerinden biri, tarihten getirdiği yüklerden dolayı tecrübedeki dinsel niteliğin şimdiki entelektüel ve ahlaki koşullara uygun ifade tarzlarının üretilmemesidir.¹⁹ O zaman bu durumda bir isim olarak din ile bir sıfat olarak dinsel arasındaki farkı nasıl ortaya koyabiliriz?

Aslında yukarıda işaret edilen noktalar din ile dinsel arasındaki ayırımın netleştirilmesi konusunda yardımcı olabilir. Bu noktalardan hareketle Dewey din ile dinsel arasındaki ayırımı daha açık bir şekilde şöyle ifade eder:

...Bir din... genellikle özel bir inanç kümesine ve zayıf ya da güçlü kurumsal düzenlemenin bir türüne sahip olan pratiklere işaret eder. Tersine, sıfat olan "dinsel", kurumsal ya da bir inanç sistemi olarak belirlenebilir bir varlık türünden bir şeye de lalet etmez. O, bir kişinin bu ya da şu tarihsel din ya da var olan kiliseye işaret edebildiği gibi belirli bir şekilde işaret edebileceği bir şey anlamına gelmez. Çünkü o, *kendi başına var olabilecek ya da varlığın belirli ve ayırt edici formu içinde düzenlenebilecek bir şeyi göstermez. O, bütün nesnelere ve bütün önerilen amaç ve ideallere doğru alınabilecek tutumları gösterir.*²⁰ (Vurgular bize ait)

Buradan anlaşılacağı üzere, din, var olan belirli dini inanç, pratik veya kurumları ifade ederken, dinsel ise belirli bir varlık alanından ziyade varlığın bütününe yönelik benimsenebilecek tutumları dile getirir.

Dewey, din ile dinsel olan arasında bir ayırım yaptıktan sonra, dinsel tecrübeyle kastettiği şeyi dinsel tecrübe konusundaki diğer anlayışlardan da ayırt etmeye çalışır. İlk olarak, o, dinsel tecrübenin ona özsel olarak ait olmayan yüklerden kurtarılması gerektiği düşüncesini, özellikle özgürlükçü çevrelerce savunulan, belirli inanç ve pratiklerin tarihsel ve geleneksel unsurlardan arındırılarak özgür bir şekilde yaşanması gerektiğini iddia eden yaklaşımdan ayırmaktadır. Çünkü onlar dinsel tecrübeyi belirli bir tecrübe alanıyla sınırlandırarak onu bilimsel, estetik, sanatsal, ahlaki ve politik tecrübe türlerinden

¹⁹ Dewey, *A Common Faith*, 7-8.

²⁰ Dewey, *A Common Faith*, 9.

tecrit ederler. Oysa Dewey'a göre, dinsel, tecrübenin bir sıfatı olarak kabul edildiğinde bütün tecrübe alanlarına ait olabilecek bir şeye işaret eder.²¹

İkinci olarak, burada Dewey'in ileri sürdüğü dinsel tecrübe, Tanrı'nın varlığına dair geleneksel delillerin yetersizliği sebebiyle alternatif bir delil olarak dini tecrübeyi ön plana çıkaran bir yaklaşım anlamına gelmemektedir. Zira o, belirli bir Tanrı'yı gerekçelendiren bir araç olarak dini tecrübenin kullanılmasını eleştirir.²² Onun eleştirdiği nokta, yaşanan dini tecrübenin gerçek olup olmadığı değil, bilakis söz konusu tecrübeye belirli bir dinin inançlarını yüklemektir. Çünkü bu tecrübeyi yaşayan kişi, onu sahip olduğu belirli inançlar zemininde yorumlayarak inançlarını bu tecrübe üzerinden kanıtlamaya çalışır. Halbuki burada kanıtlanan şey, yaşamda bir uyumu ve dengeyi sağlamaya yönelik kompleks koşulların varlığıdır. Bu koşullara dair herhangi bir yorum tecrübenin kendisinden değil, kişinin ait olduğu kültürden elde edilir. Burada belirleyici faktör kişinin sahip olduğu din öğretisidir. Dewey kendi amacının, dinsel tecrübenin yaşamdaki önemini inkâr etmek olmadığı gibi, onun salt bir natüralistik açıklamasını yapmak olmadığını da belirtir.²³ Bunun aksine, onun amacı, dinsel tecrübe sadece belli bir alana mahsus bir şey olmaktan çıkarıldığında ortaya çıkan sonucu görmektir. Bu anlamda düşünüldüğünde, tecrübenin dinsel niteliğini onun gördüğü işlevle ilişkilendiren Dewey, tecrübedeki dinsel niteliği, "yaşam ve onun koşullarına daha iyi bir uyum anlamında üretilen etki (effect)"²⁴ şeklinde tanımlamaktadır.

Burada Dewey'in işaret ettiği uyum kavramı son derece önemlidir ve açıklanmaya muhtaçtır. O bu bağlamda üç tür uyumdan bahsetmektedir. Birinci anlamdaki uyum (*accommodation*), insanın değiştiremeyeceği (örneğin, hava koşulları) belirli ve sınırlı koşullara pasif bir şekilde tabi olmasıdır. İkinci anlamda uyum (*adaptation*), insanın arzu ve isteklerini karşılama için çevreyi değiştirme ve düzenlemeyi (örneğin, bir ev inşa etme) içeren eylemlerini ifade eder. Üçüncü uyum (*adjustment*) türü ise, sadece çevrenin belirli koşullarındaki tikel değişimleri değil, bir bütün olarak insan benliğinde de kalıcı

²¹ Dewey, *A Common Faith*, 9-10.

²² Altı çizilmesi gereken önemli bir nokta, Dewey'in, James'te olduğu gibi Tanrı'nın varlığını bir şekilde temellendirmek için dinsel tecrübeye başvurmadığıdır. Bilindiği üzere James, Tanrı insanın rasyonel olduğunu ortaya koymak adına sıklıkla dinsel tecrübeyi kullanmaktadır. Ancak Dewey, kitabının muhtelif yerlerinde dinsel tecrübeyi Tanrı veya diğer dinî inançları savunmak amacıyla ele almadığını özellikle dile getirmektedir. Örnek olarak bk. Dewey, *A Common Faith*, 12 veya 33-35.

²³ Bu noktanın belirtilmesi, Dewey'in dinsel yorumunun, dinsel olanı salt natüralistik bir şekilde açıklamaya çalışan çeşitli ateistik açıklama biçimlerinden farklı olduğunun gösterilmesi adına son derece önemlidir.

²⁴ Dewey, *A Common Faith*, 12-13.

değişimler ortaya çıkaran diyalektik bir ilişki anlamına gelir. Bu durumda, insan benliğinin çeşitli unsurlarının kendi içinde ve onların tamamının dünyayla ahenkli bir uyumu söz konusudur. Ancak bu ahenk dünyanın koşulları ve imkânlarından yalıtılmış Stoacı anlamdaki bir içsel ahengi değil, dünyayla aktif bir ilişkiyi içermesi açısından diğer iki uyum türünü de kapsar. Dewey yukarıda dinsel tecrübeyi yaşam ve onun koşullarına daha iyi bir uyum şeklinde tanımlarken burada üçüncü tür uyumu kastetmektedir. Ona göre, bu tür uyumu sağlamaya yönelik her çeşit tecrübeye dinsel bir nitelik söz konusudur.²⁵

Dewey benliğin bütünlüğü veya ahenginin rasyonel bir düşünceden ziyade tahayyüle (*imagination*) dayalı bir düşünce olduğunu iddia eder. Buna göre, benliğin bütünlüğü gözlem veya muhakemenin sınırlı dünyasının ötesine geçmeyi gerektirir ve bu da ancak tahayyül yoluyla gerçekleştirilebilir. Bu anlamda “bütünlüklü benlik” fikri tahayyül temelinde ortaya çıkan bir idealdir. Benlik bu bütünlük idealine, ancak kendisinin ve dünyanın sınırlarını aşması ve dünyayı evrene dönüştürerek onu özümsemesiyle ulaşır.²⁶ Dewey bu ideali özünde dinsel olarak görmekte ve bunu “kalıcı ve genel değerine yönelik inanç sebebiyle, kişisel kayıplara rağmen ve engellere karşı ideal bir amaç uğruna takip edilen eylem nitelikte dinseldir”²⁷ şeklinde ifade etmektedir.

Tahayyülü ön plana çıkartan Dewey, onunla ideal olan arasında yakın bir ilişki öngörür. İdeal, geleneksel felsefe ve teolojinin varsaydığı aksine, davranış ve seçimlerimiz üzerinde bir otoriteye sahip olan, tecrübeye aktüel olarak bulunmamakla birlikte potansiyel olarak var olan bir şey olması açısından, öncelikli olarak ontolojik ve epistemik bir mesele değil pratik ve ahlaki bir meseledir. Geleneksel felsefe ve teoloji, ideali, ulaşılması arzulan ve eylemlerin ona göre düzenlendiği bir amaçtan ziyade, rasyonel akıl yoluyla bilinmesi ve gerekçelendirilmesi gereken sabit bir varlık alanına dönüştürmüştür. Örneğin adalet, ahlaki bir ideal olmaktan ziyade, aktüel varlığın oluşumunda yerleşik bir şey olarak kabul edilir. Bu anlamda adalet sabit ve öncel gerçeklik alanı olarak kabul edildiğinde, yaşanan aktüel dünyada bu gerçeklik alanına aykırı olan olgular sadece görünüşlere indirgenir. Bunun pratikteki sonucu, ya adaletin varoluşsal dünyanın olumsuzluklarından kaçmak için bir sığınak olarak kullanılması ya da bu olumsuzlukları baskı yoluyla

²⁵ Dewey, *A Common Faith*, 14-16.

²⁶ Dewey, *A Common Faith*, 17.

²⁷ Dewey, *A Common Faith*, 25.

dönüştürmeye yönelik fanatik bir tutuma yol açmasıdır. Her iki durumda da adalet ahlaki bir ideal olarak tecrübedeki işlevini yerine getirmekten uzaklaşacaktır.²⁸

Buraya kadar ifade edilenleri özetlemek gerekirse, Dewey, dini görüşlerini doğaüstüne başvurarak ortaya koyan yaklaşımları reddeder. Kendisi natüralistik bir metodu benimseyerek belirli inanç ve dogmalara sahip olan geleneksel ve tarihsel dinler ile tecrübenin bir tarzı olarak dinsel arasında bir ayırım yapmakta ve bu ayırımı din anlayışının temel hareket noktası olarak almaktadır. Bu ayırımın temel amacı, dinsel tecrübeyi, özgür ve derinlikli bir şekilde gerçekleştirilmesini engelleyen tarihsel dinlerin getirdiği yüklerden (inanç, ibadet, dogma vb.) kurtarmaktır. Çünkü o, bu ayırımla, dinsel tecrübenin sadece belli ibadetlerle değil, bilimsel, ahlaki, siyasi, sanatsal gibi bütün tecrübe alanlarında ortaya çıkabileceğini iddia eder. Bir tecrübenin dinsel olarak nitelendirilmesinin ölçütü, benliğin kendisini oluşturan unsurları arasında bir ahenkle ve onun dünyayla kalıcı ve derinlikli bir uyumuyla sonuçlanmasıdır. Bu türdeki bir uyum ancak benliğin kendisinin ve olgusal dünyanın sınırlarının ötesine geçmesini zorunlu kıldığı için dinsel, ideal bir niteliğe sahiptir. Bu ideal, öncelikle epistemik bir mesele olmayıp daha ziyade davranış ve seçimlerimizi yönlendirmesi açısından ahlaki bir meseledir. Buradaki idealin, sabit ve öncel bir varlık alanını değil, olguda var olmayan potansiyelleri ifade etmesi dolayısıyla, insan onunla ancak tahayyül yoluyla ilişki kurabilir.

İlkesel olarak, Dewey, bireyin tecrübesini, sosyal ve doğal çevresinden yalıtılmış bir şekilde açıklayan bütün yaklaşımlara karşıdır. Bu temel düşünce dinsel tecrübe bağlamında göz önünde bulundurulduğunda, o, bireyin inanç ve amaçlarını, onun kendi dışındaki varoluşsal dünyayla diyalektik, aktif ve işbirliğine dayalı bir ilişkiyi dikkate almaksızın açıklayan bütün tutumları özsel olarak dinsel-olmayan bir tutum olarak nitelendirir. Bu tutumlar insana hak ettiği kutsallığı atfettiklerini varsaymalarına rağmen, aslında insanın amaçlarını gerçekleştirme için zorunlu olan imkân ve kaynaklardan onu mahrum bırakmaktadır. Zira insanın ideallerine ulaşması ancak sosyal ve doğal çevreyle işbirliğine dayalı bir etkileşimle mümkündür. Başka bir deyişle, sosyal ve doğal çevreyi niteliksel bir şekilde değiştirerek kendisini somut bir gerçekliğe dönüştürmeyen bireysel ve dolayısıyla psikolojik bir tecrübe özünde dinsel nitelikte değildir. Çünkü böyle bir tecrübe, kişinin çevresiyle

---

²⁸ Dewey, *A Common Faith*, 20-23.

daha uyumlu bir ilişki kurmasını sağlamak yerine gerçeklikten kopmasına ya da ruhsal ve maddi yaşamı arasına aşılabilir duvarlar örmesine sebep olur.²⁹

Bu noktada, bilimsel bir metodun inşa edilmesi ve kullanılmasının, insanın çevresiyle uyumlu bir ilişki kurması için zorunlu olması sebebiyle dinsel bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Dewey bu düşüncüyü "yönlendirilmiş işbirliğine dayalı çaba yoluyla doğruluğun sürekli keşfedilmesine olan inanç, tamamlanmış bir vahye inanmaktan nitelik olarak daha dinseldir"³⁰ şeklinde ifade eder. Bu inanç, doğruluğa ulaşmayı tek bir yolla sınırlamadığı gibi, kendi güvenliğini de bir dogma ya da herhangi bir öğretiye dayandırmaz. Dewey'e göre, zekânın doğasını işlevi açısından belirleyen bilimsel bir metod, bir taraftan dünyanın gizemlerini açığa çıkarırken, diğer taraftan süreç içinde kendisini de geliştirecek ve muhkem hale getirecektir. Zekânın bu şekildeki kullanımına inanç dinsel nitelikli bir tecrübedir.³¹ Dewey'in bilimsel metoda yapmış olduğu bu vurgu, din ve bilim arasındaki ilişkiye dair görüşlerine bir ön hazırlık niteliğindedir.

Düşünce tarihinde özellikle teist geleneğe mensup olanlar, inandıkları dinin öğretilerini rasyonel açıdan temellendirmek için yoğun bir entelektüel çaba içerisine girmişlerdir. Dewey'e göre, modern bilim ve onunla birlikte ortaya çıkan yeni metotlar dini öğretiler açısından bir krize neden olmuştur. Geleneksel yaklaşımın, dini, bilimin konusunu oluşturmayacak şekilde doğaüstüyle özdeşleştirmesi dine yönelik ateist veya kuşkucu iddialara yol açmıştır. Geleneksel yaklaşım bu iddialara karşı, bilimin verileriyle dinsel öğretilerin uzlaştırılmasına yönelik çeşitli görüşler ortaya atarak cevap vermeye çalışmıştır. Bu cevaplar temel olarak, ya bilimsel verilerin dinin öğretilerini desteklediği ve kanıtladığını göstermeye çalışmış ya da bilimsel verilerin yanlışlamış olduğu öğretilerin dinin asli unsurları olmadığını iddia etmiştir.³² Yine Dewey'e göre, bir diğer görüş ise, doğal dünyadaki tecrübelerin dünyanın gerçekliğine dair doğru bir bilgi sunduğu gibi, mistik tecrübenin de doğaüstünün varlığına dair bir kanıt oluşturduğunu savunmuştur. Bu kanıtın yetersiz olduğu iddiasına karşılık olarak, aynı yetersizliğin bilimsel kanıtlar için de geçerli olduğu söylenerek cevap verilmiştir.³³

Bilim ve din ilişkisi hakkında yukarıda dile getirilen ateist veya kuşkucu yaklaşımların ya da belirli bir din temel alınarak ileri sürülen iddiaların

²⁹ Dewey, *A Common Faith*, 24-25.

³⁰ Dewey, *A Common Faith*, 24.

³¹ Dewey, *A Common Faith*, 29-30.

³² Dewey, *A Common Faith*, 30.

³³ Dewey, *A Common Faith*, 33.

yetersiz olduğunu ifade eden Dewey, bu yetersizliğin temel kaynağını, her iki yaklaşımın da ortak öncülünü teşkil eden yanlış bir din ve yanlış bir bilim anlayışından hareket etmeleri olarak görmektedir. Her iki yaklaşımın, dini, doğaüstüyle özdeşleştirdiği yukarıda ifade edildi. Dewey'in bilim açısından her iki yaklaşıma yönelttiği en temel eleştiri noktası, onların bilimi bir *metot olarak* almak yerine belirli bir *konu alanı olarak* sınırlandırmasıdır. Bilim belirli bir konu alanıyla sınırlandırıldığında, bunun iki farklı doğal sonucu olacaktır. Ya bilim gerçekliğe ulaşmanın tek yolu olarak kabul edilip bilimin konu alanına girmeyen şeylerin gerçekliği inkâr edilecek ya da onların gerekçelendirilmesi için bilim dışında başka metotlara başvurulacaktır. Dolayısıyla Dewey'e göre, temel meselenin, belirli bir inanç sisteminin şu ya da bu ögesi olmadığı, aksine söz konusu inanç sistemi ya da onun belirli bir ögesinin gerekçelendirildiği metot meselesi olduğu diğer yaklaşımlar tarafından gözden kaçırılmıştır.³⁴ Başka bir deyişle, bilimsel hakikatlerle dinî hakikatlerin nasıl uzlaştırılacağı sorunu değil, dinî hakikatlere ulaşılmasında bilimsel metot takip edildiği takdirde ne tür sonuçlarla karşı karşıya kalacağımızdır.

Varlık, bilgi ve değer hakkındaki soruları cevaplamak için ortaya çıkan yeni araştırma ve muhakeme metodunun kullanılmaya başlanmasını, entelektüel otoritenin merkezinin radikal bir değişimi olarak değerlendiren Dewey'e göre, bu değişim bir inanç öğretisi ya da ögesine yapmış olduğu etkiden daha fazla bir şeyi ifade eder. Nitekim bu metotta bir düşüncenin yanlışlanmasının, bu metot için bir eksiklik olarak görülmesi bir tarafa, yeni araştırmalar için bir teşvik unsuru olarak işlev görmesi ve yeni keşifler için bir adım olarak kullanılması söz konusudur. Bu metot gözlem, deneyim ve kontrollü muhakeme araçlarıyla iş gören işbirliğine dayalı bir araştırma sürecine girerek doğruluğa ulaşmanın güvenli bir yolunu benimseme anlamına gelir.³⁵ Dolayısıyla bilim, ulaşılan sonuçlardan ziyade bu sonuçlara ulaşmak için kullanılan metodun niteliğiyle ilgilidir. Bilimin belirli bir inanç setiyle özdeşleştirilmesi eski dogmatik tutumun devam ettirilmesi demektir. Dewey, bilim ve din arasındaki çatışmayı, iki karşıt öğreti arasındaki çatışma olarak değil, bu bilimsel metoda bağlılık ile eleştiriye tabi tutulamayacak kadar muhkem olduğu varsayılan öğretiye bağlılık arasındaki bir çatışma olarak yorumlar.³⁶

Peki, bu metodun dini inançlar alanında benimsenmesinin pozitif değeri nedir? Dewey, bu metot benimsendiği takdirde, tecrübedeki dinsel değer ve niteliklerin gerçekliğinin, herhangi bir öğretinin belirli bir inanç ögesinin

³⁴ Dewey, *A Common Faith*, 36.

³⁵ Dewey, *A Common Faith*, 29-32.

³⁶ Dewey, *A Common Faith*, 36.

doğruluğunu tasdik etmeye bağlı olmayacağını iddia eder. Tecrübedeki dinsel nitelik açısından bu bir kayıp değil aslında bir kazançtır. Zira bu durumda o, belirli dinî çevreler tarafından ileri sürülen, özel ve sabit bir hakikatler kümesi olduğu ve ona özel yollarla ulaşıldığı iddiasının sebep olduğu sınırlamalardan kurtulacaktır. Dolayısıyla Dewey, bilimsel metot yoluyla ortaya konulduğu takdirde, tecrübedeki dinsel niteliklere olan imanımız, diğer tecrübe alanlarında aynı metot kullanılarak yapılan keşifler sebebiyle herhangi bir şüphe veya huzursuz edilme durumuyla karşı karşıya kalmayacağını iddia eder.³⁷ O bu duruma uygun olarak iman tanımının “tahayyülün bize sunduğu ve insan iradesinin ona arzu ve seçimlerimizi kontrol etmeye layık olduğu şekilde karşılık verdiği kapsamlı ideal amaçlara bağlanarak kişiliğin bütünleştirilmesi” şeklinde yapılması gerektiğini ifade etmektedir.³⁸

Yapılan bu iman tanımı dikkate alındığında, onun imanın nesnesi ve nasıl elde edildiğiyle ilgili önemli imalarının olduğu görülecektir. Burada ilk olarak, Dewey'e göre iman, imana öncel olarak var olan belirli bir varlıklar alanına bağlanmak anlamına gelmemekte, daha ziyade insanın arzu ve eylemlerini harekete geçiren bazı ideallere bir bağlılığı ifade etmektedir. Burada dile getirilen düşünce, imanın başlıca nesnesi olan Tanrı kavramına nasıl bir içerik yükleneceğinin de ipucunu vermektedir. Bu anlamda Tanrı, her yönüyle bilfiil olan belirli bir varlığa işaret etmemekte, bundan farklı olarak, “arzu ve eylemlerimizi harekete geçiren bütün ideal amaçların bir birlikteliği”³⁹ anlamına gelmektedir. İkinci olarak, Tanrı ideal değerlerin bir birliği olarak kabul edildiğinde, O'na ulaşmanın kaynağı tahayyül olacaktır. Burada tahayyüle verilen anlamı, sıradan kullanımda onu *kurgusal* ve *gerçekdışı* şeyle özdeşleştiren anlamdan ayırt etmek önemlidir. İdeal amaçların gerçekliğinin göstergesi, insanların davranışlarında önemli bir otoriteye sahip olması olgusudur. Bir idealin kaynağının tahayyül olması, onun bir yanılısına olduğu anlamına gelmez. Çünkü henüz gerçekleşmemiş ancak gerçekleşmesi muhtemel olan imkânları düşünmenin tek yolu tahayyüldür.⁴⁰

Dewey'in din anlayışının temel olarak din ve dinsel arasında yaptığı ayrımı dayandığını daha önce belirtmiştik. O *A Common Faith*'in son bölümünde dinin sosyal yaşamdaki işlevini ele alarak bu ayrımı daha somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Ona göre, geçmişte yaşamın her alanının düzenlenmesinde başat rol oynayan din, modern dönemde bilimin gelişmesi ve

³⁷ Dewey, *A Common Faith*, 31.

³⁸ Dewey, *A Common Faith*, 31.

³⁹ Dewey, *A Common Faith*, 39.

⁴⁰ Dewey, *A Common Faith*, 40.

ortaya çıkardığı sonuçlar nedeniyle bu önemini yitirmiştir. Bu açıdan, modern dönemde siyaset, ekonomi, eğitim gibi tecrübe alanlarının dine referans yapmaksızın düzenlendiğini ve dinin sadece kişisel bir tercih meselesine indirgenildiğini söylemek mümkündür. Bunlara dayanarak, dinin sosyal yeri ve işlevleri bakımından geçmişle kıyaslandığında önemli ölçüde bir değişim geçirdiği ifade edilebilir.⁴¹ Burada son derece hayati soru, bu değişen şartlar karşısında dinin tam olarak nasıl bir işleve sahip olacağıdır. Dewey'in din ve dinsel ayrımına dayanarak ileri sürdüğü öneri, daha çok doğaüstüne yönelik birtakım inanç ve dogmaları temel alan geleneksel din anlayışının terkedilmesi, bunun yerine belirli amaç ve ideallere yönelik bir tutumu ifade eden dinsel konulması gerektirir. Çünkü ona göre, dinin doğaüstüne yönelik birtakım inanç ve dogmalarla özdeşleştirilmesi, bizi kaçınılmaz bir şekilde dinî olan ve seküler olan arasında bir ayrım yapmaya götürür. Bu şekilde din belirli bir kompartımana hapsedildiğinde, bu durum dindar kişinin hem zihninin hem de enerjisinin bölünmesine neden olur. Bunun sonucu olarak, dindar kişi, doğaüstüne bir öncelik verdiği ve sürekli buradan bir yardım beklediği için enerjisini sosyal amaçlar ve idealler uğrunda harcamayacaktır.⁴² Dewey'e göre, "yalnızca doğaüstü araçların (*agencies*) düzeni sağlayabileceği varsayımı, (sosyal meselelerle ilgili) bu çabayı yavaşlatmanın kesin bir metodudur."⁴³ Dolayısıyla, doğaüstünü önceleyen din anlayışı terkedildiğinde ve bunun yerine belirli ideallere yönelik bir tutum olarak dinsel benimsendiğinde, kişi, zeka ve enerjisi açısından bir parçalanma yaşamayacak ve bütün çabasını bu ideallerin geliştirilmesi uğrunda sergileyecektir.

3. DEWEY'İN DİN ANLAYIŞININ DEĞERİ

Buraya kadar John Dewey'in din hakkındaki temel iddialarını özetlemeye çalıştık. Peki, onun bu düşünce ve iddialarını değerlendirecek olursak neler söyleyebiliriz? Onun, dini, insandan ve doğadan bağımsız ve onların ötesinde sabit bir doğaüstü varlıkla açıklayan geleneksel dinlere karşı çıktığını ifade ettik. Bunun yerine, o, tahayyül yoluyla elde edilen ideal amaçların birliğinin tecrübe edilmesini dinsel olarak, bu birliğin kendisinin ise Tanrı olarak adlandırılabilceğini söylemektedir. Dewey'in bu düşüncesi, geleneksel realizm ve anti-realizm arasındaki tartışmada onun hangi noktada durduğu sorunuyla bizi karşı karşıya getirmektedir. Acaba buradan yola çıkarak Dewey'in, dini inancın nesnelere konusunda anti-realist olduğunu ifade

⁴¹ Dewey, *A Common Faith*, 55-57.

⁴² Dewey, *A Common Faith*, 62 ve 68.

⁴³ Dewey, *A Common Faith*, 71.

edebilir miyiz? Başka bir deyişle, o, Tanrı ve diğer iman nesnelere bir gerçekliğin olmadığını mı ima etmektedir?

Dewey görüşlerine yapılabilecek böyle bir itirazı sezer ve bu itirazın bir yanlış anlamaya dayandığını şu şekilde ifade eder: “Benim geliştirdiğim bu görüş, bazen kutsalın ideal amaçlarla özdeşleştirilmesi, ideali bütünüyle varlıkta köksüz veya varlıktan desteksiz bırakıyormuş gibi ele alınır.”⁴⁴ Burada ileri sürülen itiraz, kutsalın ideal amaçlarla özdeşleştirilmesinin, söz konusu kutsalın kendisinin herhangi bir gerçekliğe sahip olmadığı sonucuna götürdüğünü ima etmektedir. Ancak Dewey, bunun kendi görüşünün yanlış anlaşılması olduğunu dile getirerek bütün çabasının, idealin köklerinin doğal koşullarda var olduğunu göstermek olduğunu belirtir. Çünkü ideal, doğanın dışında/ötesinde farklı bir varlığa değil doğaya içkin olan imkânlarla işaret eder. İdealin bu şekilde doğa ötesindeki bir varlık alanı yerine doğanın içerisindeki imkânlarla özdeşleştirilmesi, söz konusu idealin yalnızca insan zihninde var olan bir düşünce olduğu anlamına gelmez. Dolayısıyla, burada karşı çıkılan temel nokta, idealin kendisinin varlıkla ilişkili veya bir varlığa sahip olduğu değil, bundan farklı olarak bu idealin değer ve otoritesinin, öncel olarak tam anlamıyla somutlaşmış bir doğaüstü varlık alanına dayandığı düşüncesidir.⁴⁵ Dewey’e göre, insanı harekete geçiren amaçlar ve idealler *tahayyül* yoluyla ortaya çıkmaktadır. Bunların tahayyül yoluyla ortaya çıkması, onların hayal ürünü şeyler olduğu anlamına gelmez. Aksine onlar fiziksel ve sosyal tecrübe dünyasının somut varlığından ortaya çıkarlar. Örneğin, George Stephenson icat etmeden önce lokomotifin dünyada var olduğu söylenemez. Ancak onu ortaya çıkaracak insani ve fiziksel koşullar ile imkânlar doğada mevcuttur. Dewey aynı durumun sanatsal ve ahlaki alanda da geçerli olduğunu iddia eder.⁴⁶

Dewey burada ifade edilen iddiaların Tanrı düşüncesine de uygulanabileceğini belirtir. Buna göre Tanrı, tahayyül yoluyla bütünleştirilmiş ideal imkanlardan biridir. Ancak bu Tanrı düşüncesi, idealin somutlaşması ve gelişimini sağlayan doğal güçler ve koşullarla da ilişkilidir. Dewey bu düşüncesini “Biz ne varlıkta tamamıyla somutlaşmış ideallerin ne de sadece köksüz idealler, fanteziler ve ütopyalar olan ideallerin varlığının huzurundayızdır. Çünkü doğada ve toplumda idealleri ortaya çıkaran ve destekleyen güçler vardır. İdealler, onlara tutarlılık ve sağlamlık kazandıran eylemler yoluyla ayrıca birleştirilir. İdeal ile aktüel arasındaki bu *aktif* ilişkiye “Tanrı” adını

⁴⁴ Dewey, *A Common Faith*, 44.

⁴⁵ Dewey, *A Common Faith*, 45.

⁴⁶ Dewey, *A Common Faith*, 46.

vereceğim"⁴⁷ şeklinde ifade etmektedir. Ancak Tanrı kavramının geleneksel anlamla fazlasıyla yüklü olmasından dolayı yanlış anlaşılmalara neden olacağı endişesiyle Dewey bu kavramın kullanılması konusunda ısrarcı değildir.⁴⁸

Dewey'in buraya kadar özetlemeye çalıştığımız düşüncelerinden hareketle bu kısmın girişinde ifade ettiğimiz soruya cevap verirsek, onun geleneksel anlamda realist tutumu reddettiği açıkça görülmektedir. Zira o, insani amaç ve ideallerden bağımsız, fiziksel ve toplumsal dünyanın ötesinde sabit bir varlık olarak Tanrı düşüncesini kabul etmemektedir. Geleneksel teist anlayışın bu şekildeki realist bir tutumu öngördüğü kabul edildiğinde, Dewey'in, teistik bir Tanrı düşüncesini de benimsemeyeceği rahatlıkla söylenebilir. Nitekim o, dini doğüstüyle özdeşleştiren yaklaşımların reddedilmesi gerektiğini birçok kez ifade etmektedir. O halde Dewey'in realist ve teist anlayışa bu karşı çıkışından yola çıkarak onu anti-realist veya ateist olarak değerlendirebilir miyiz?

Öncelikle belirtmek gerekir ki bu soru Dewey yorumcuları arasında önemli tartışmalara ve sonucunda konu hakkında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle yorumcuların önemli bir kısmı tarafından onun din anlayışına seküler bir gözle yaklaşıldığını ifade etmek mümkündür. Örneğin, Rosenow'a göre, *A Common Faith*'in temel meselesi dinsel olmaktan ziyade sosyal ya da siyasidir. O bu eserde Amerika toplumunu birleştirecek ve demokrasiye bağlılığını perçinleyecek bazı amaç ve idealleri araştırma hedefindedir. Eserde kullanılmış "dinsel" veya "Tanrı" şeklindeki kavramlar bizi yanıltmamalıdır. Çünkü bunlar seküler kavramlardır ve çeşitli pragmatik amaçlardan dolayı kullanılmıştır. Buradaki, örneğin Tanrı kavramını, aktif sosyal zekâ, demokrasi ve bilimle özdeşleştirmek mümkündür. Kısaca ifade etmek gerekirse, söz konusu eserinde "Dewey, geleneksel dini kavramları gözden geçirmemektedir. Daha ziyade, dini kavramlara benzetme yoluyla seküler kavramları kamufle etmektedir."⁴⁹

Dewey'in din hakkındaki görüşlerini yorumlayan diğer bir düşünür olan William Rowe, onun görüşlerinin, Tanrı konusunda bir görüş geliştirmek isteyen natüralist kişi için iki farklı yol önerdiğini ifade etmektedir. Bu yollardan birincisi, Tanrı'yı, insani tahayyül tarafından üretilen ve bu dünyada insanın refahının yükseltilmesi için takip edilen ideal amaçların içine

⁴⁷ Dewey, *A Common Faith*, 47.

⁴⁸ Dewey, *A Common Faith*, 47.

⁴⁹ Eliyahu Rosenow, "The Teacher as Prophet of the True God: Dewey's Religious Faith and its Problems", *Journal of Philosophy of Education* 31/3 (1997), 435-436.

yerleştirir. Bu anlamda Tanrı, yeryüzünü cennete çevirme hedefine yönelik çeşitli imkanları tahayyül etme yetisine sahip olan insan dehasının bir *ürünü* veya *yaratımı* olacaktır. İkinci bir yol ise, Tanrı'yı, insan tahayyülünün bir yaratımı olmaktan ziyade O'nu doğal dünyanın içerisinde öngörür. Buna göre, Tanrı, kendimizi doğru bir şekilde O'nunla uyumlu hale getirdiğimizde, insanın refahının gelişimini veya başarmak istediği her ne ise bunların ortaya çıkmasını mümkün kılan destekleyici bir güç olarak varsayılır. Bu görüş biraz daha ileri götürüldüğünde Tanrı, insan zekasının bir ürünü olmaktan ziyade doğadaki bir güç veya süreç olarak kabul edilebilir. Rowe'e göre, bu ikinci görüş bazı düşünürler tarafından farklı noktalara çekilebilmiştir. Örneğin, bazı yorumcular buradan hareketle Dewey'in Tanrı anlayışını, kötülükten kurtulmak ve refaha ulaşmak için insanlığın bağlılık ve sadakat göstermesi gereken doğal dünyanın içindeki *gerçek bir güç* olarak ifade etmişlerdir. Ancak bu yorumla karşı çıkan Rowe, Dewey'in *A Common Faith*'teki en temel görüşünün, ilahi olanla insan davranışının ideal amaçlarının özdeşleştirilmesi olduğunu iddia eder. Ona göre, Tanrı, bizim en yüksek ideallerimizi destekleyen içimizdeki doğal güçlerden biri olarak alınсын veya alınmasın, O insan düşüncesinin veya tahayyülünün bir *ürünüdür*.⁵⁰

Dewey'in önemli yorumcularından biri olan Steven Rockefeller'a göre, Tanrı'yı bir varlık veya aşkın bir şey olarak düşünmediği için Dewey'i teist olarak nitelenecek mümkün değildir. O, Tanrı'yı, insan tahayyülünün oluşturduğu ideallerin bütünlüklü bir gerçekliğinden başka bir şey olarak düşünmemiştir. Onun Tanrı ifadesini kullanması, nihai ilgisi insanın refahını hedeflemek olan deneyimdeki değer ve güçleri tanımlamak amacıyla tamamen *şiiysel* bir ifade olarak bu kavrama başvurmasından dolayıdır.⁵¹ Rockefeller'a göre Dewey için Tanrı veya ilahi olan "yaratıcı demokratik yaşam ve onu destekleyen koşulların toplamıdır."⁵²

Yukarıda sorduğumuz soruya dönecek olursak, acaba burada ifade edilenler göz önüne alındığında Dewey'i ateist olarak nitelenecek mümkün müdür? Burada görüşlerine işaret edilen yorumculardan da anlaşılacağı üzere, Dewey'in ifadeleri göz önünde bulundurulduğunda bu soruya olumlu cevap vermenin önemli dayanakları mevcut görünmektedir. Özellikle onun,

⁵⁰ William L. Rowe, "Religion within the Bounds of Naturalism: Dewey and Wieman", *International Journal for Philosophy of Religion* 38 (1/3) (1995), 23-24.

⁵¹ Steven C. Rockefeller, *John Dewey: Religious Faith and Democratic Humanism* (New York: Columbia University Press, 1991), 540 ve "Pragmatism, Democracy and God", *American Journal of Theology & Philosophy* 14/3 (1993), 268.

⁵² Rockefeller, "Pragmatism, Democracy and God", 268.

Tanrı kavramına ulaşmanın kaynağı olarak insan tahayyülüne işaret etmesi, bu kavramın insan tahayyülünün bir ürünü olduğu ve herhangi bir gerçekliğin olmadığı izlenimi vermektedir. Bunun yanında, onun, dinî inancın nesnelere doğaüstünün ötesinde sabit bir varlık alanında mevcut olmadığını söyleyerek doğaüstünü reddetmesi, yine geleneksel dinlerin sahip olduğu inanç, dogma veya öğretilerden kurtulmamız gerektiğini ileri sürmesi aynı şekilde bu kanaati güçlendirmektedir. Nitekim ifade ettiğimiz gibi bunları kendisine dayanak olarak alan birçok yorumcu Dewey'in görüşlerini tam anlamıyla natüralistik ve seküler bir şekilde ele alarak onu anti-realist veya ateist bir pozisyona yerleştirmektedir. Ancak buna karşın onun görüşlerinin bu şekilde yorumlanmasında önemli sıkıntılar görünmektedir. İlk olarak, Dewey'in kendisi, amacının dinî tecrübenin salt natüralistik bir açıklamasını yapmak veya onun yaşam için önemini inkâr etmek olmadığını özellikle vurgulamaktadır.⁵³ İkinci olarak, eğer amacı dinî inanç veya tecrübenin salt natüralistik bir açıklamasını sunmaksa, o zaman -doğal dünyanın şartları içerisinde de olsa- neden Tanrı veya ilahi olan gibi dinî kavramları kullanmaya (her ne kadar kendisi bu kavramların kullanılmasında ısrarcı olmadığını ifade etse bile) devam etmektedir?⁵⁴ Üçüncü olarak, o, görüşünü militan ateist yaklaşımlardan özellikle ayırmaktadır.⁵⁵ Dördüncü olarak, kendisi din hakkındaki görüşlerinin anti-realist bir çizgiye çekilebileceğini ifade edip buna şiddetle karşı çıkmaktadır. İfade edilenler bu noktalar göz önünde bulundurulduğunda, her ne kadar kendisini geleneksel anlamda realist veya teist bir çizgide yorumlamak doğru olmasa da, onun kolaylıkla bir ateist veya anti-realist olarak nitelendirilmesinin de mümkün olmadığı belirtilebilir. Belki daha uygun bir ifadeyle onun bu karşıt görüşler arasında orta yolcu bir pozisyona yakın durduğu iddia edilebilir.

Burada son olarak müzakere edilmesi gereken bir konu, Dewey'in, dini doğaüstü bir varlık alanıyla özdeşleştirmenin, kişinin doğal ve sosyal çevresiyle ahenkli bir ilişki kurmasını ve bu dünyanın daha iyi bir hale getirilmesi için gerekli olan çaba ve sorumluluğun gösterilmesini engelleyeceğine yönelik eleştirisidir. Onun bu eleştirisi dini doğaüstüyle açıklayan dinlerin bütünü için geçerli midir? Burada iki noktaya işaret edilebilir. İlk olarak, sadece bireylerin ibadet hayatını düzenlemekle kalmayıp onların doğa ve toplumla ilişkilerini bütün yönleriyle düzenlemeye yönelik ilkeler vaz eden dinlerin

⁵³ Dewey, *A Common Faith*, 12-13.

⁵⁴ Krş. Sami Pihlström, "Dewey and Pragmatic Religious Naturalism", *The Cambridge Companion to Dewey*, ed. Molly Cochran (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 220-221.

⁵⁵ Dewey, *A Common Faith*, 49.

olduğu açıktır. Bu ilkeler dünyadaki olumsuzluklara pasif bir şekilde boyun eğmenin bir kılıfı olmak yerine onları düzeltmenin aktif yollarını gösterir. Burada ilkelerin önceden vaz edilmiş olması, onların varoluşsal dünyanın olumsal koşullarına ve imkânlarına duyarsız olduğu ve muhatabı bu ilkelerin bir aracına dönüştürdüğü anlamına gelmeyeceği vurgulanmalıdır. İkinci olarak, doğaüstünü reddettiğimiz takdirde Dewey'in öngördüğü, insanın doğal ve sosyal çevresiyle ahenkli ilişkisinin ve bu ilişkiyi sağlayacak çaba ve sorumluluğun ortaya çıkacağına garantisi nedir?

SONUÇ

Din konusundaki görüşlerini natüralist bir perspektife dayanarak ortaya koyan pragmatizmin önemli isimlerinden John Dewey, yaptığı din ve dinsel ayrımı üzerinden söz konusu görüşleri temellendirmeye çalışmıştır. Buna göre, din, belirli bir inanç veya pratik kümesini ya da bu tür öğeler etrafında kurumsallaşmış bir yapıyı ifade etmektedir. Aksine dinsel ise, bu şekilde belirli bir inanç kümesine, varlık alanına veya herhangi bir kurumsal yapıya işaret etmez. Dinsel, bütün varlığa veya nesnelere ya da ideal amaçlara yönelik olarak benimsenebilecek bir tutumu ifade eder. Dolayısıyla dinsel tecrübenin bir tarzı olarak ifade etmek mümkündür. Dewey'in önerisi, kendisini doğaüstüne dayandıran her türlü din veya kurumsal yapının bir tarafa bırakılması ve tecrübenin dinsel niteliğinin doğal dünyanın olumsal şartları içerisinde değerlendirilmesidir. Ona göre, tarihsel din veya bu şekildeki kurumlar reddedildiğinde, bu yapıların tarihten getirdiği inanç, öğreti ve dogmaların yükünden kurtulacağı için, dinsel tecrübenin değeri daha uygun bir şekilde anlaşılacaktır. Yine Dewey, tecrübenin dinsel niteliğini onun işleviyle ilişkilendirmekte ve bu işlevin, benliğin gerek kendi unsurları arasında gerekse onun dünyayla kalıcı ve derinlikli bir ahengi yakalaması olduğunu ifade etmektedir.

Dewey'e göre, benliğin kendi unsurları arasında ve onun dünyayla kalıcı ve derin bir ahenk yakalaması, benliğin kendisinin ve olgusal dünyanın ötesine uzanmasını öngördüğü için özünde ideal niteliğe sahip bir olgudur. Dolayısıyla dinsel temel olarak ideal bir niteliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Burada ideal, sabit ve belirlenmiş bir varlık alanına karşıt olarak, olguda mevcut olmayan potansiyel veya imkânları dile getirmektedir. Kişinin bu ideallere ulaşmasının temel dayanağı ise insandaki tahayyül gücüdür. Buna dayanarak bir Tanrı fikri geliştiren Dewey, Tanrı'nın, insanın arzu ve eylemlerini harekete geçiren bütün ideal amaçların bir birlikliği olduğunu ileri sürmektedir. İdeal amaçların kaynağının tahayyül gücü olduğunu

hatırladığımızda ise, insandaki Tanrı fikri tahayyül gücünün bir ürünü olacaktır.

Bu nokta Dewey'in din veya Tanrı düşüncesinde bizi en tartışmalı noktaya getirmektedir. Özellikle Tanrı fikrinin kaynağı olarak tahayyüle işaret etmesi, birçok yorumcunun onu ateist bir çizgide yorumlamasına götürmüştür. Belirtmek gerekir ki, onun din veya Tanrı anlayışını geleneksel teistik düşünce içinde kabul etmek son derece güçtür. Çünkü geleneksel teizmin önemli ölçüde doğaüstü bir varlık alanını varsaydığını ve bütün yapının bunun üzerine dayandırıldığını, Dewey'in ise bu türden her türlü doğaüstü varsayımın reddedilmesi gerektiğini kabul etmesini göz önüne aldığımızda, onun görüşlerini teizm içerisinde değerlendirmek çok doğru olmayacaktır. Bu anlamda onun düşünceleri tam anlamıyla teizmden bir kopuş anlamına gelmektedir. Ancak din ve Tanrı fikrinin kaynağı olarak tahayyülü kabul etmesinden yola çıkarak onun ateist bir yaklaşımı benimsediğini kabul etmek de çok isabetli görünmemektedir. Çünkü Dewey, bu kabulden dolayı Tanrı fikrinin varlık alanında herhangi bir gerçekliğinin olmadığı suçlamasının kendisine yapılabileceğini öngörmekte ve buna karşı çıkmaktadır. Onun önemli iddiası, bir fikrin kaynağının tahayyül olduğunu söylemenin, söz konusu fikrin varlık alanında herhangi bir gerçekliğe sahip olmadığı anlamına gelmeyeceğidir.

KAYNAKÇA

- Dewey, John. *A Common Faith*. 2. Basım. New Haven: Yale University Press, 2013.
- Dewey, John. *The Later Works of John Dewey, Volume 1: 1925, Experience and Nature*. ed. Jo Ann Bodyston. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1981.
- Dewey, John. "Half-Hearted Naturalism". *The Later Works of John Dewey, Volume 3: 1927-1928, Essays*. ed. Jo Ann Bodyston. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1986. 73-81.
- Dewey, John. *The Later Works of John Dewey, Volume 4: 1929, The Quest of Certainty*, ed. Jo Ann Bodyston. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1984.
- Dewey, John. *The Middle Works of Dewey, Volume 12: 1920, Essays, Reconstruction in Philosophy*. ed. Jo Ann Bodyston. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1982.
- Dewey, John. "The Inclusive Philosophic Idea", *The Later Works of John Dewey, Volume 3: 1927-1928, Essays*. ed. Jo Ann Bodyston. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1984.
- Gale, Richard. "The naturalism of John Dewey". *The Cambridge Companion to Dewey*. ed. Molly Cochran. 68-76. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- James, William. "The Will to Believe". *Pragmatism and Other Writings*. ed. Giles Gunn. 198-218. New York: Penguin Books, 2000.
- James, William. *Pragmatizm: Kimi Eski Düşünme Biçimleri İçin Yeni Bir İsim*. trc. Tahir Karakaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- James, William. *Dinsel Deneyimin Çeşitleri: İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. trc. İsmail Hakkı Yılmaz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017.
- Pihlström, Sami. "Dewey and Pragmatic Religious Naturalism". *The Cambridge Companion to Dewey*. ed. Molly Cochran. 211-241. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Rockefeller, Steven C. *John Dewey: Religious Faith and Democratic Humanism*. New York: Columbia University Press, 1991.
- Rockefeller, Steven C. "Pragmatism, Democracy and God". *American Journal of Theology & Philosophy* 14/3 (1993): 263-278.
- Rosenow, Eliyahu. "The Teacher as Prophet of the True God: Dewey's Religious Faith and its Problems". *Journal of Philosophy of Education* 31/3 (1997): 427-437.
- Rowe, William L. "Religion within the Bounds of Naturalism: Dewey and Wieman". *International Journal for Philosophy of Religion* 38 (1/3) (1995): 17-36.
- Santayana, George. "Dewey's Naturalistic Metaphysics". *The Philosophy of John Dewey*. ed. Paul Schilpp. 445-73. New York: Tudor Publishing Company, 1951.
- Tanış, Abdulkadir. "İnanma İradesi: William James'in İmanın Pragmatik Savunusu Üzerine Bir Değerlendirme". *Dini Araştırmalar* 19/48 (2016): 179-202.

